

SEBASTIAN URBANIAK*

Badacz niezależny

ORCID: 0000-0002-9334-5192

Revolutionary Action Movement i genealogia radykalnego czarnego nacjonalizmu: od ruchu praw obywatelskich do internacjonalizmu trzecioświatowego

The Revolutionary Action Movement and the genealogy of radical Black nationalism: From civil rights movement to Third-World Internationalism

CYTOWANIE

Urbaniak, Sebastian. 2025. „Revolutionary Action Movement i genealogia radykalnego czarnego nacjonalizmu: od ruchu praw obywatelskich do internacjonalizmu trzecioświatowego”. *Studia Krytyczne* 14: 29–50.

ABSTRAKT

Artykuł analizuje genezę, działalność i ideologiczną ewolucję *Revolutionary Action Movement* (RAM) — jednej z kluczowych, choć często pomijanych organizacji radykalnego czarnego ruchu wyzwolenczego w Stanach Zjednoczonych. Autor ukazuje RAM jako łącznik między liberalnym ruchem praw obywatelskich a radykalnym nurtem *Black Power*, w którym doszło do syntezy marksizmu, czarnego nacjonalizmu i internacjonalizmu Trzeciego Świata. Powstałe w 1962 roku w środowisku studenckim Ohio Central State College RAM wyrosło z rozczarowania reformizmem NAACP i SCLC oraz z inspiracji myślą Malcolma X i Roberta F. Williamsa. Organizacja odrzuciła strategię *non-violence*, głosząc ideę rewolucyjnego nacjonalizmu i solidarności z antyimperialistycznymi ruchami Trzeciego Świata. Jej działalność — od kampanii edukacyjnych i protestów w Filadelfii po publikacje „Black America” i „Soulbook” — stanowiła intelektualne zaplecze dla przyszłych formacji, takich jak *Black Panther Party*. W centrum ideologii RAM znajdowało się przekonanie, że Afroamerykanie stanowią „naród w narodzie”, skolonizowany w ramach amerykańskiego kapitalizmu. Ich wyzwolenie wymagało rewolucji społecznej i kulturowej, łączącej walkę klasową z walką o samostanowienie. Inspiracje marksizmem, myślą Harolda Cruse’a, Frantza Fanona i

* E-mail: wernyhorys@gmail.com

Harry'ego Haywooda pozwoliły RAM stworzyć oryginalny model „czarnego internacjonalizmu”. Autor dowodzi, że mimo krótkiego istnienia RAM odegrało kluczową rolę w kształtowaniu nowoczesnego czarnego radykalizmu, łącząc antyrasizm z antykapitalizmem i antyimperializmem, a jego dziedzictwo pozostaje istotne dla współczesnych studiów nad dekolonializmem i teorią oporu.

SŁOWA KLUCZOWE

Revolutionary Action Movement, czarny nacjonalizm, ruch praw obywatelskich, rewolucyjny nacjonalizm, Black Power

ABSTRACT

The article analyzes the origins, activities, and ideological evolution of the Revolutionary Action Movement (RAM)—one of the key, though often overlooked, organizations of the radical Black liberation movement in the United States. The author presents RAM as a link between the liberal civil rights movement and the radical current of Black Power, within which a synthesis of Marxism, Black nationalism, and Third World internationalism emerged. Founded in 1962 within the student milieu of Ohio's Central State College, RAM grew out of disillusionment with the reformism of the NAACP and the SCLC, as well as inspiration drawn from the thought of Malcolm X and Robert F. Williams. The organization rejected the strategy of nonviolence, advocating instead a vision of revolutionary nationalism and solidarity with anti-imperialist movements of the Third World. Its activities—from educational campaigns and protests in Philadelphia to publications such as *Black America* and *Soulbook*—constituted an intellectual foundation for future formations, including the Black Panther Party. At the core of RAM's ideology was the conviction that African Americans constituted a “nation within a nation,” colonized within American capitalism. Their liberation required a social and cultural revolution that combined class struggle with the struggle for self-determination. Drawing on Marxism and the ideas of Harold Cruse, Frantz Fanon, and Harry Haywood, RAM developed an original model of “Black internationalism.” The author argues that despite its brief existence, RAM played a crucial role in shaping modern Black radicalism by linking anti-racism with anti-capitalism and anti-imperialism, and that its legacy remains significant for contemporary studies of decoloniality and theories of resistance.

KEYWORDS

Revolutionary Action Movement, czarny nacjonalizm, ruch praw obywatelskich, rewolucyjny nacjonalizm, Black Power

Wstęp

Fakt, że na wolnościowy ruch Czarnych w decydujący sposób oddziaływały myśli Martina Luthera Kinga jr.-a oraz Malcolma X nie może przysłonić fundamentalnej tezy, że na ruch Black Power złożyła się aktywność setek tysięcy czarnych działaczy i działaczek, zgrupowanych w liczne mniej lub bardziej sformalizowane organizacje. Protest Afroamerykanów od początku miał charakter oddolny, tak więc wszelkie opisywanie go jako wyniku działania "wielkich jednostek" ma cokolwiek kontrowersyjny charakter. Dopiero w swym zróżnicowaniu ideologicznym, które panowało między skonfliktowanymi frakcjami czarnych aktywistów i aktywistek, ruch Black Power ożywa nie tylko jako obiekt intelektualnej zadumy, ale jako bezpośrednia rzeczywistość społeczno-historyczna, którą pragniemy zrekonstruować (Urbaniak 2025). Wśród organizacji (współ)zakładanych przez Czarnych Amerykanów do najważniejszych - tzn. takich, których sprawczość w sposób najbardziej pełny ujawniła się w historii - należały z pewnością National Association for the Advancement of Colored People (NAACP), Student Nonviolent Coordinating Committee (SNCC), Congress of Racial Equality (CORE) i kierowany przez Elijaha Muhammada Nation of Islam (NOI), jednakże historia ruchu Czarnych byłaby uboga, gdyby nie wymienić licznego szeregu organizacji, które zrzeszały zaledwie kilkadziesiąt, do kilkuset, członków, i które nie wywarły bezpośredniego wpływu na bieg dziejów¹. O ich znaczeniu przekonujemy się dopiero post factum, gdy po pierwsze analizujemy wpływ, jaki wywarły na inne - "istotniejsze" - organizacje, a po drugie - gdy potraktujemy je jako część większej, ale rozproszonej całości. Organizacje, które w swoim czasie mogły wydawać się zaledwie efemerydami, nieistotnym elementem marginesu, po czasie i zebrane wspólnie jawią się dopiero jako rozproszone elementy potężnego kontrhegemonicznego ideologicznego bloku. Ich istnienia nie można już tłumaczyć w kategoriach wypaczenia lub wyjątku, ale jako niewczesny, bo niedostrzeżony potencjał oporu, który od zawsze istniał w samym centrum amerykańskiego kapitalistycznego systemu. Revolutionary Action Movement (RAM) należy do tej właśnie grupy organizacji, które same nie spowodowały bezpośrednich zmian, ale zainspirowały rzesze innych działaczy i działaczek do podjęcia walki dalej, a ujmowane wspólnie z takimi organizacjami jak Group on Advanced Leadership (GOAL), Republic of New Afrika (RNA) czy Uhuru, stanowiły wyraz *signum temporis*, gdy młode pokolenie czarnych aktywistów czuło coraz większą niechęć zarówno do pokolenia działaczy zgrupowanych wokół pokojowych protestów organizowanych przez Southern Christian Leadership Conference (SCLC) Kinga czy SNCC dowodzonego przez frakcję z Nashville, jak i do millenarystycznych ideologii czarnych sekt religijnych w rodzaju NOI².

¹ Historia tych organizacji była już wielokrotnie przedmiotem historycznych analiz. Szczególnym zainteresowaniem historyków cieszyły się SNCC i CORE, które powstawały w ramach liberalnego skrzydła ruchu na rzecz praw obywatelskich, a dzieje ich stopniowej radykalizacji ujawniają w jaki sposób zmieniał się "klimat" całej epoki oraz nastawienie zrewoltowanej młodzieży. Carson 1981; Hogan 2007; Matusow 1971; Matusow 1969; Sellers 1990. Na temat CORE m.in.: Wendt 2004. Bogata literatura powstała na temat NOI, w tym w szczególności istotne są prace: Essien-Udom 1962; Lee 1996; Morrow 2019; Taylor 2017. Szerszy kontekst radykalizacji epoki kreśli m.in. S. Wendt (2007),

Niniejszy artykuł opiera się na podejściu historyczno-analitycznym z silnym komponentem genealogicznym, właściwym dla badań idei politycznych i ruchów społecznych. Celem autora było zrekonstruowanie ideologicznego rodowodu Revolutionary Action Movement (RAM) jako formacji łączącej czarny nacjonalizm, marksizm i internacjonalizm Trzeciego Świata. W tym kontekście zastosowano metodę analizy źródeł pierwotnych i wtórnych, z zachowaniem krytycznego dystansu wobec ich treści i pochodzenia. Podstawę materiałową stanowiły źródła pierwotne wytworzone przez samą organizację RAM: manifesty, dokumenty programowe, periodyki, a także artykuły i wystąpienia liderów ruchu — Donalda Freemana, Maxa Stanforda (M. Ahmeda) i Roberta F. Williamsa. Wykorzystano również źródła uzupełniające, w tym materiały archiwalne udostępnione cyfrowo przez Marxists Internet Archive i Freedom Archives. Uzupełnieniem są opracowania naukowe z zakresu historii ruchu praw obywatelskich, radykalnego nacjonalizmu i czarnego internacjonalizmu, autorstwa m.in. Roberta G. Kelley'a, Williama Salesa i Harolda Cruse'a.

W procesie analizy przyjęto model komparatystyczny, zestawiający ideowe stanowiska RAM z innymi nurtami czarnej myśli politycznej – zwłaszcza z programami Student Nonviolent Coordinating Committee (SNCC), Nation of Islam (NOI) oraz z koncepcjami Malcolma X. Zastosowana metoda łączy elementy analizy treści (content analysis) z interpretacją kontekstową, uwzględniającą czynniki historyczne, społeczne i kulturowe, które kształtowały język i praktykę polityczną RAM. Autor świadomie dokonał selekcji materiału badawczego, koncentrując się na tych wątkach, które w największym stopniu wyrażają ideologiczną tożsamość i transformację ruchu, pomijając kwestie organizacyjne i biograficzne, które nie wносиły istotnych treści analitycznych. Analiza przebiegała w trzech etapach: (1) rekonstrukcji historycznej – odtworzenia chronologii powstania i rozwoju RAM; (2) analizy dyskursu ideologicznego – identyfikacji kluczowych pojęć i wzorców argumentacji; (3) interpretacji genealogicznej – wskazania ciągłości i przekształceń idei czarnego nacjonalizmu w odniesieniu do tradycji ruchów dekolonizacyjnych. Celem metodologicznym nie było więc stworzenie całościowej historii organizacji, lecz ukazanie sposobu, w jaki RAM sformułowało własną koncepcję rewolucyjnego podmiotu oraz miejsca Afroamerykanów w globalnym systemie kapitalistyczno-imperialistycznym.

Dzieje RAM

RAM wyłoniło się jako przedłużenie działalności organizacji studenckich aktywistów, założonej na Ohio Central State College w 1962 r., i pierwotnie ideologicznie ciążyło ku SNCC, CORE, NOI i organizacjom marksistowsko-leninowskim. Gdy na zorganizowanym przez Students for a Democratic Society (SDS) konferencji w Madison w stanie Wisconsin

² Ten rozdział historii ruchu wolnościowego Czarnych wciąż wymaga pracy. Ani GOAL ani Uhuru nie doczekały się w literaturze anglojęzycznej szczegółowej analizy. Na temat RNA: Berger 2009; Davenport 2005; Wright 2017; Karolczyk 2014. Na temat ruchu związkowego w Detroit, np.: Georgakas 1975; Thompson 2001; Tripp 1994; Young 2010; Dillard 2003.

dyskutowano nad umożliwieniem powrotu Roberta Williamsa do kraju, jesienią 1961 r. na Central State powstał oddział SDS zwany Challenge, będący radykalną organizacją Czarnych, którzy początkowo funkcjonowali bez spójnej ideologii. Jego członkami byli w większości studenci wyrzuceni ze szkół na Południu za udział w demonstracjach *sit-ins*, studenci biorący udział w *freedom rides* i niektórzy studenci z Północy, a także dotychczasowi członkowie NOI i organizacji panafrkańskich. Główną troską Challenge było poszerzenie praw studenckich na kampusach i rozwijanie świadomości politycznej pośród czarnoskórych studentów (Stanford 1986, 75). Coraz częściej jednak na zebraniach członków organizacji zaczęto dyskutować na temat statusu Czarnych w USA, a także na temat koncepcji narodu w narodzie oraz wewnętrznego kolonializmu. Rozważano możliwość utworzenia na Północy organizacji podobnej do NOI, używającej taktyk SNCC, ale działającej poza NAACP i CORE, czyli bardziej radykalnej w treści i formie. Na ogólnym zebraniu organizacji studenckich liderzy Challenge zaprosili wszystkich zainteresowanych studentów do utworzenia koalicji pod nazwą Revolutionary Action Movement, jednakże z obawy, że może ona brzmieć zbyt radykalnie zdecydowano się używać początkowo oficjalnie nazwy Reform Action Movement. Niebawem RAM zdominowało życie studenckie na kampusie, ale jego członkowie nie chcieli ograniczać działalności do środowiska uniwersyteckiego. Jeden z liderów RAM, Donald Freeman przekonywał, że RAM powinno stać się ogólnokrajowym ruchem walczącym o prawa czarnych robotników, radykalnym, zdecydowanym politycznym ruchem, który odrzucałby politykę non-violence. Wiosną 1961 r. liderzy RAM pod przewodnictwem Freemana zdecydowali opuścić uniwersytecki kampus i połączyć siły z innymi kolektywami radykalnych Czarnych w Filadelfii, Cleveland, Nowym Jorku, Chicago, Północnej Kalifornii i w Detroit. Najważniejszymi członkami RAM w tym czasie byli Freeman, Max Stanford oraz Wanda Marshall.

W kolejnych miesiącach działacze RAM pod przewodnictwem Freemana działali poprzez Afro-American Institute, think tank założony na jesieni 1962 r., w ramach którego organizowano wykłady poświęcone afrykańskiej historii oraz polityce oraz dyskutowano nad rolą oraz kierunkiem ruchu na rzecz praw obywatelskich. Działaczom udało się namówić do współpracy wielu znanych intelektualistów i artystów, m.in. legendarnego perkusistę, znanego ze swego politycznego zaangażowania Maxa Roacha, który wsparł inicjatywę Freemana przy organizacji panelu pt. "The Role of the Black Artist in the Struggle for Freedom" (Kelley 2002, 73-74). Oprócz działalności zorientowanej na popularyzację czarnego dziedzictwa oraz przebudzenie politycznej świadomości członkowie RAM podejmowali bardzo konkretne działania na rzecz poprawy warunków życia w wielkomiejskich gettach. W ramach Afro-American Institute członkowie RAM współpracowali z CORE nad poprawą warunków opieki w szpitalach i w ramach protestów nad wykluczeniem czarnej historii z edukacji szkolnej. Być może najważniejszą kampanią, jaką podjęła organizacja Freemana była kampania w obronie Mae Mallory, oskarżonej w 1963 r. o morderstwo i pomoc w ucieczce Williamsowi, która oczekiwała na wyrok w więzieniu w Cleveland. Dzięki agitacji na rzecz uwolnienia Mallory działacze RAM zyskali olbrzymią rozpoznawalność w ramach radykalnego skrzydła ruchu (Freeman 1963, 7, 18).

Pod koniec 1962 r. Freeman, Stanford i Marshall zorganizowali pierwsze spotkanie robotycznej grupy czarnych aktywistów, które miało stać się oficjalnym początkiem RAM-u. W ciągu kilku miesięcy ich aktywność przyciągnęła uwagę wielu czarnych działaczy. Byli wśród nich: Ethel Johnson (były współpracownik Williamsa w Monroe), Stan Daniel i Playthell Benjamin czy Michel Simmons (jeden ze współautorów ogłoszonego przez SNCC słynnego "Black Consciousness Paper"). Główną motywacją młodych radykałów z RAM było niezadowolenie z wyników strategii przyjętej przez ruch na rzecz praw obywatelskich oraz próba znalezienia odpowiedzi na bolączki Czarnych w USA poprzez analizę ruchów narodowowyzwoleńczych w krajach Trzeciego Świata (Kelley 2002: 75-76). Od samego początku ideologia RAM była jednoznacznie antyimperialistyczna, antykolonialna i antyrasistowska, odwoływała się do hasła rewolucyjnego nacjonalizmu, pojmując je jako narzędzie zniszczenia klasowego ucisku (Stanford 1986). Szczególne znaczenie przypisywano młodym, w szczególności studentom, jako reprezentantom tej klasy, która jest w największym stopniu wydana na pastwę dyskryminacyjnej polityki i najbardziej zdeterminowana do walki na wszystkich polach. Jako potencjalna przyszła czarna burżuazja młodzież stanowiła istotny element w walce o rząd dusz i choć w kolejnych latach działacze RAM coraz większą uwagę zaczęli zwracać na rolę czarnej klasy pracującej, to jednak nigdy nie zwątpili w znaczenie młodych dla powodzenia rewolucji, potwierdzając to m.in. 1. punkcie programu RAM i w artykule z 1966 r. (RAM 1964; RAM 1968: 7-8).

Poprzez osobę Stanforda, który zaczął odwiedzać meczet NOI w Harlemie już w 1962 r., RAM nawiązało współpracę z Malcolmem X. Stanford rozważał nawet wstąpienie do NOI, odwiódł go jednak od tej decyzji Malcolm X, który w trakcie rozmowy w listopadzie 1962 r. wskazał, że jako lider RAM Stanford może o wiele więcej uczynić dla Czcigodnego Elijaha Muhammada, niżeli przystępując do organizacji czarnych muzułmanów. Również pod wpływem Malcolma X Stanford napisał „Orientation to a Black Mass Movement, Part One”, biuletyn kolportowany pośród czarnej lewicy w Filadelfii, w którym argumentował, że głównym zadaniem jest mobilizacja i organizacja czarnej klasy robotniczej oraz czarnych studentów, którzy są najbardziej bojowi i energiczni (Stanford 1986, 79). Nie tylko Stanford uległ urokowi krajowego ministra NOI. Członkowie komórki RAM w Nowym Jorku, w tym pisarz Larry Neal, regularnie przychodzili na przemówienia Malcolma X, w tym założycielskie posiedzenie Organization of Afro-American Unity (OAAU), na którym sprzedawali obecnym numery magazynu "Black America". Mimo iż członkowie RAM i NOI podzielali wiele poglądów, organizacja Stanforda nie mogła zaakceptować wyznawanej przez Czarnych Muzułmanów zasady politycznego niezaangażowania (Stanford 1963, 14). Dopiero po swym oficjalnym odstąpieniu od NOI Malcolm X mógł nawiązać z RAM bardziej otwartą współpracę, m.in. to wówczas komitet organizacyjny RAM ogłosił Malcolma X swym międzynarodowym konsulem (RAM 1968). Współpraca ze środowiskiem bliskim Malcolmowi X trwała dalej po jego śmierci poprzez zwerbowanie Hermana Fergusona, przewodniczącego komisji edukacji przy OAAU, który w 1967 r. założył Black Brotherhood Improvement Association (BBIA) z siedzibą w dzielnicy Queens w Nowym Jorku, i w jej ramach blisko współpracował z RAM, aż do czasu gdy zajął stanowisko ministra edukacji w

Tymczasowym Rządzie Republiki Nowej Afryki (PGRNA) i z powodu rządowych zarzutów o tworzenie spisku udał się na polityczne wygnanie do Gujany w 1970 r. (Ferguson 2011, 160-161).

Z czasem RAM zaczęło rekrutować członków spoza środowiska studenckiego, w czym kluczowe stały się lekcje historii Afroamerykanów prowadzone przez Playthella Benamina oraz liczne akcje, które działacze organizacji podejmowali na rzecz czarnych mieszkańców amerykańskich miast. Jedną z pierwszych akcji członków RAM był udział w masowym proteście zorganizowanym przez NAACP przeciwko decyzji Temple University, który organizując projekt na temat historii Czarnych przekazało finansowanie w całości białemu zespołowi badawczemu (Stanford 1986, 80-81). Dzięki organizacji blokady budowy drogi na skrzyżowaniu 30. Ulicy i Ulicy Dauphin w północnej Filadelfii, w trakcie której Stanford i Daniels zostali aresztowani o RAM zrobiło się głośno w całym kraju. Korzystając z prawa do jednego telefonu Stanford zadzwonił do Malcolma X, który jeszcze tego samego wieczoru opowiedział o wydarzeniach w radio w Nowym Jorku, a dwa dni później przyleciał do Filadelfii, by znów wystąpić na antenie. Dzięki temu masowe protesty zaczęły wybuchać na całym Wschodnim Wybrzeżu, nie tylko w Filadelfii, zbierając nawet 50 do 100 tysięcy uczestników. NAACP przerażona obrotem spraw musiała odwołać protesty, a RAM zapisało się jako organizacja, której jako pierwszej udało się na Północy zorganizować podobne masowe demonstracje. Na zorganizowanej na wiosnę 1963 r. ogólnokrajowej konferencji NAACP w Chicago Stanford i Daniels zorganizowali bojkot przemówień burmistrza Daleya i wielbego Jacksona, którzy wcześniej krytycznie wypowiadali się o demonstracjach na rzecz praw obywatelskich. Bojkot przerodził się w zamieszki, a Stanford i Daniels musieli szybko opuścić miasto, żeby ponownie ich nie aresztowano za inicjowanie rozruchów. W tym czasie Filadelfia stała się już faktycznie "bazą wypadową" RAM, gdzie zdecydowano o powołaniu własnego organu prasowego, którym był "RAM Speaks", jednostronicowy newsletter rozdawany za darmo, oraz bardziej teoretycznie zorientowane "Black America", w którym tłumaczono ideologię RAM. "Black America" stało się również narzędziem wymiany myśli z innymi radykalnymi organizacjami zakładanymi w całym USA: w San Francisco Afro-American Association Donalda Wardena, w Detroit Uhuru (Luke Tripp, John Williams, Charles (Mao) Johnson, General Baker, Gwen Kemp), Afro-American Institute Freemana czy National Afro-American Organization (NAO) (Sterling Stuckey, Thomas Higgenbottom, John Bracey, Jr.) w Chicago, grupa literacka UMBRA w Nowym Jorku) (Stanford 1986, 75-86).

Specyfika działalności RAM

W sierpniu 1963 r. Freeman zdecydował o powołaniu ogólnokrajowej tajnej koalicji rewolucyjnych organizacji w ramach Black Vanguard Conference, w której wzięli udział czarni aktywiści z Chicago, Nowego Jorku, Filadelfii i Cleveland (interesujące, że Detroit nie, ponieważ - jak wskazywał Stanford - obawiano się szczurów wśród tamtejszego kierownictwa), która miała dyskutować nad planem organizacji marszu na Waszyngton i przekształceniu dotychczasowego ruchu na rzecz praw obywatelskich w rewolucyjny ruch narodowy, poprzez infiltrację kadr CORE, SNCC, NAACP i SCLC. Zdaniem Stanforda

nowojorski oddział RAM w okresie 1963-1964 składał się głównie z intelektualistów, pisarzy, poetów i artystów, spośród których wielu należało wcześniej do UMBRA, a część wywodziła się z brooklyńskiego oddziału CORE. Podobnie wyglądała struktura klasowa oddziału w Filadelfii: Stan Daniels, Wanda Marshall i Max Stanford wywodzili się ze środowiska studenckiego, ale już jesienią 1963 r. w kierownictwie filadelfijskiego RAM pojawiają się szeregowi członkowie klasy robotniczej i aktywiści jak Jomo L.M.X (weteran wojny w Korei), Mable Holloway czy William Woodley. Pojawiły się również pierwsze podziały: część działaczy z Chicago i Nowego Jorku postulowało dalej używanie nazwy RAM, jako tej która jest już kojarzona w całym kraju, podczas gdy Freeman i jego zwolennicy, głównie z Filadelfii, obstawiali za nazwaniem koalicji Black Liberation Front. Dzięki swemu autorytetowi udało mu się przekonać ostatecznie resztę delegatów (Stanford 2007, 130).

Członkowie RAM działali w swych lokalnych społecznościach unikając oficjalnej nazwy organizacji, głównie w ramach koalicji organizacji żądającej równych praw do edukacji dla afroamerykańskich studentów. Rekrutacja nowych członków odbywała się poprzez osobiste kontakty, nie można było zapisać się w żadnym biurze, ponieważ od 1964 r. RAM nie posiadał ani jednej siedziby. Członkowie RAM tworzyli prowizoryczne oddziały, z których jedne tworzone na poziomie lokalnych społeczności działaczy, inne - w ramach zakładów pracy, a najbardziej politycznie zorientowane w ramach infiltracji środowiska ruchu na rzecz praw obywatelskich. Przykładem sposobu działania RAM jest sytuacja w Cleveland w Ohio opisana przez Stanforda. Działacze RAM działali tutaj w ramach United Freedom Movement (UFM), będącej koalicją organizacji na rzecz praw obywatelskich, lokalnych czarnych kościołów oraz grup nacjonalistów już od maja 1963 r. Aktywiści UFM podejmowali szereg inicjatyw, takich jak protesty przeciwko segregowanym szkołom czy obowiązkowej praktyce dowożenia dzieci do białych lub czarnych szkół (tzw. busing). UFM od 1963 do 1965 r. utrzymywało w mieście własną siedzibę zwaną domem JFK (Jomo Freedom Kenyatta House), która przede wszystkim stanowiła jedną z wielu "szkół wolności", ale była również miejscem spotkań oraz politycznej agitacji i gdzie pozyskiwano oraz rekrutowano ideologicznie młodzież. W 1966 r. w środowisku ulicznych aktywistów z Cleveland rozgorzał spór między dwoma frakcjami, z których jedną kierował Harrell Jones, prezes organizacji Afro-Set, inspirowany ideami Maulana Karengi, a drugą były astrolog Fred "Ahmed" Evans, założyciel i dowódca Federation of New Libya i właściciel kultowego Afro Culture Shop. Mimo tych wewnętrznych podziałów, środowisko czarnych nacjonalistów było na tyle zjednoczone, aby wybrać na burmistrza Carla B Stokesa, pierwszego afroamerykańskiego burmistrza liczącego się miasta w 1967 r. Polityczne sukcesy środowiska z Cleveland nie uszły uwadze amerykańskich służb. 23 lipca 1968 r. policja przypuściła atak na dom Ahmeda, w wyniku którego zginęło 7 Afroamerykanów, a rany odniosło 15 spośród policjantów (Chaterjee 1975, 81).

Kolejną ważną postacią dla rozwoju RAM był Ernest Allen, który poznał Stanforda, gdy jako student z Berkeley, dopiero co wyrzucony z AAA Wardena, brał udział w finansowanej przez PLP słynnej podróży na Kubę w 1964 r. Wracając do Oakland Allen zatrzymał się w Cleveland, aby poznać środowisko RAM i już uzbrojony w pisma Williamsa zdecydował o

założeniu przyczółku RAM w East Bay w Merritt College w ramach Soul Students Advisory Council. Mimo że grupa kierowana przez Allena nigdy nie przekroczyła liczby kilkunastu członków (spośród których do najważniejszych należeli: Isaac Moore, Kenny Freeman (Mamadou Lumumba), Bobby Seale i Doug Allen (brat Erniego)) zdołała założyć wielce wpływowy magazyn "Soulbook: The Revolutionary Journal of the Black World", piękny pod względem graficznym magazyn i niezwykle ważki ze względu na publikowane treści. Był to bowiem pierwszy magazyn, który sprawom trzecioświatowym poświęcał tak wielką uwagę, w którym oprócz artykułów poświęconych sytuacji rewolucyjnej w Afryce, publikowano tłumaczenia prac Fanona, Cesaire'a, Anta Diopa oraz złożone analizy sytuacji międzynarodowej. "Soulbook" stworzyło łamy, na których spotykali się późniejsi adwersarze: rewolucyjni nacjonaści oraz nacjonaści kulturowi, jak również reprezentanci starej lewicy, np. Harry Haywood oraz reprezentanci młodego pokolenia (tutaj publikował pierwszy raz George Murray, przyszły minister edukacji BPP) (Kelley 2008, 32).

Na początku maja 1964 r. Stanford i Freeman zorganizowali konferencję studencką na Fisk University w Nashville w stanie Tennessee (przy współpracy tamtejszej organizacji studenckiej Afro-American Student Movement), w wyniku której przyjęto 13-punktowy program, będący planem działania na następne miesiące i lata. Program RAM zakładał m.in. rozwój podziemnych struktur, zjednoczenie sił z ludami Trzeciego Świata, uznanie Roberta Williamsa za przywódcę na wygnaniu, osiągnięcie afroamerykańskiej solidarności, uznanie panafrykańskiego socjalizmu za oficjalną filozofię ruchu oraz oskarżenie amerykańskiego imperializmu o ludobójstwo przed ONZ. Radykalne hasła proponowane przez działaczy RAM były odpowiedzią na radykalizację czarnej młodzieży, dzięki czemu po konferencji BLF-RAM za namową Johna Lewisa otworzyło nacjonalistyczne skrzydło w ramach SNCC. Równocześnie zainteresowanie losami Trzeciego Świata, jakie wyrażali Freeman oraz pozostali działacze organizacji, każe widzieć ich jako kontynuatorów myśli Malcolma X, który w momencie zorganizowania konferencji w Nashville budował w Afryce koalicję na rzecz utworzenia Organization of Afro-American Unity (Sales 1994, 130).

Zorientowanie na trzecioświatowy ruch antykolonialny wyrażano w niemal wszystkich programowych dokumentach RAM. W Deklaracji RAM ogłoszono, że głównym zadaniem jest organizacja czarnego ruchu wyzwolenczego w USA jako części światowej rewolucji, której symbolem pozostawała słynna konferencja w Bandungu. Działacze RAM nie byli bezkrytyczni wobec dziedzictwa marksizmu, ponieważ zauważali jego porażki, więc głosili raczej hasła "humanizmu z Bandungu" lub rewolucyjnego czarnego internacjonalizmu, których kluczowym elementem pozostawał antyimperializm. Na łamach "Black America" członkowie RAM propagowali politykę anti-imperialistyczną, stając się w istocie pierwszą czarną organizacją, która przeciwstawiła się amerykańskiej agresji w Wietnamie³, a później

³ 4 lipca 1965 roku RAM wydał otwarte oświadczenie do Wietnamskiego Frontu Wyzwolenia Narodowego, w którym deklarowano niepodległość Czarnej Ameryki od USA oraz solidarność z narodem wietnamskim przeciwko amerykańskiemu imperializmowi. W odrębnym oświadczeniu adresowanym do Czarnych żołnierzy w amerykańskiej armii wezwano ich do porzucenia walki z ludami Trzeciego Świata oraz zwrócenie się przeciwko amerykańskiemu rządowi: "Dlaczego mamy iść i walczyć gdziekolwiek chce rasistowski rząd USA, jeśli wracamy do domu i mierzymy się z mordem, gwałtem, kastracją i eksterminacją?"

w sposób jawny wyrażając poparcie i sojusz z rewolucyjnymi ludami Trzeciego Świata. Już w listopadzie 1964 r. członkowie RAM zorganizowali konferencję "The Black Revolution Relationship to the Bandung World", a w artykule opublikowanym w 1965 r. w "Black America" tłumaczyli że główną sprzeczność współczesnego świata wyraża nie walka kapitału z pracą, ale walka zachodniego imperializmu z Trzecim Światem. Walka Afroamerykanów stanowiła część światowej walki z imperializmem (Snellings 1965). Amerykański imperializm jawił się jako największy wróg, przeciwko któremu należy odwołać się do Światowego Trybunału Ludzkości, a pod tym ostatnim pojęciem działacze RAM rozumieli zespół międzynarodowych instytucji, które powstały po II wojnie światowej, w szczególności instytucje ONZ, wyrażając podobnie naiwną wiarę jak Malcolm X, że międzynarodowy system prawny skonstruowany był w oparciu o model niezależnego i neutralnego arbitra, nie podporządkowanego interesom największych światowych mocarstw. Odmienne jednak od Malcolma X, działacze RAM wprost odwoływali się w swych tekstach do myśli marksistowskiej, uważając, że oprócz zrewoltowanej młodzieży szczególną rolę w obaleniu amerykańskiego imperializmu miał odegrać czarny proletariatus. Aby do tego doszło, czarni proletariusze musieli się pozbyć niewolniczej mentalności oraz zniszczyć instytucje, które tę mentalność podtrzymywały, w szczególności zaś zidentyfikowany już przez Engelsa model zarządzania proletariatem poprzez podział. Freeman i Stanford podzielali intuicję autora "Położenia klasy robotniczej w Anglii", że konflikt rasowy między białymi i czarnymi proletariuszami był na rękę warstwom rządzącym, dostrzegali jednak również głębszą stratyfikację wyzysku, zauważając, że nawet Afroamerykanie byli beneficjentami zysków wynikających z pracy ludów Trzeciego Świata. Stąd duża część agitacji działaczy RAM wymierzona była przeciwko reakcyjnej ich zdaniem działalności czarnej burżuazji, która zdecydowana była bronić status quo w zgodzie ze swoimi klasowymi interesami⁴.

Konferencja w Nashville zdobyła spory rozgłos i wywołała niemałe kontrowersje. Obecny w Nashville w tym samym tygodniu na zaproszenie Nashville Students Movement M.L. King skrytykował organizatorów za uprawianie „nienawiści w odwrocie”. Nawet SNCC podzieliło się w ocenie programu i planowanej działalności nowej koalicji, gdy szło o nadchodzące wybory w 1964 r. (wiosna wolności). Ostatecznie zwyciężyła reformistyczna frakcja w obrębie SNCC, która posiadała fundusze i dzieliła je pośród działaczy terenowych. Konferencja odniosła jednak skutek, ponieważ działacze Black Liberation Front i RAM (BLF-RAM) pojechali na Południe, aby działać razem z SNCC jako organizatorzy ochrony demonstracji w delcie Mississippi, tworząc w istocie najbardziej bojowo nastawione skrzydło ruchu. Jak zauważa Muhammad Ahmed za sprawą działalności oraz postulatów RAM wśród działaczy SNCC rozpoczęła się gorąca dyskusja na temat znaczenia czarnego nacjonalizmu, w

Jak może rząd USA mówić, że kogokolwiek wyswobadza, gdy na co dzień praktykuje rasizm względem Czarnych Amerykanów? Jeśli amerykański rząd twierdzi, że nie może ochronić nas przed rasistami na poziomie lokalnym i krajowym, to lepiej żebyście walczyli przeciwko tym, którzy wykorzystują wasze dzieci, żony, ojców, siostry i ukochanych" (RAM 1965, 4).

⁴ Wydany w 1966 r. dokument programowy "World Black Revolution" był krytyką "Manifestu komunistycznego" i jednocześnie zdecydowanym poparciem chińskiej agendy przeciwko zachodniemu imperializmowi oraz ZSRR (RAM 1966, 1-31).

której odmienne stanowiska zajmowali biali oraz czarni działacze⁵. Amerykańskie środowiska lewicowe nie pozostały głuche na te przekształcenia dokonujące się w ramach czarnego ruchu, m.in. "Monthly Review" wydał w tym czasie próbkę artykułu Stanforda "The Colonial War at Home" (opublikowany wcześniej w całości w "The Correspondence" Boggsów) oraz wyjątki z artykułu Williamsa "Revolution Without Violence?" (Stanford 1964, 2)[\].

Decydujące dla dalszej działalności organizacji były kontakty z Williamsem utrzymywane nawet po jego ucieczce na Kubę, co było możliwe dzięki wsparciu Ethel Johnson, aktywistki z Monroe i członkini redakcji "The Crusader", która stał się razem z Queen Mother Moore mentorką grupy w momencie, gdy Williams pozostawał nieobecny. Moore wtajemniczała członków RAM w zagadnienia materializmu dialektycznego i historycznego, i nacjonalizmu oddolnego (grassroots nationalism), podkreślała znaczenie reparacji i kwestii narodowej⁶. Z kolei Ethel Johnson wtajemniczyła członków RAM w tajniki zbrojnej walki, dzieląc się swymi licznymi doświadczeniami. Ostatecznie Williams latem 1964 r. zajął stanowisko międzynarodowego przewodniczącego RAM, a jego idee dotyczące zbrojnej samoobrony promowano w prasowej przybudówce "RAM Black Journal". Już jako honorowy członek RAM Williams opublikował artykuł "The USA: The Potential For a Minority Revolution", w którym stwierdził, że Afroamerykanie muszą przygotować się na wojnę partyzancką (Stanford 1970).

Dylematy ideologiczne

Po niepowodzeniach związanych z organizacją MFDP Stanford zwołał zebranie BLF w Detroit, w którym uczestniczyli James i Grace Lee Boggs, na którym przedstawiono plan przekształcenia oddziałów terenowych w Mississippi w oddziały zbrojnej samopomocy i konieczność organizacji ogólnokrajowego zaplecza organizacyjnego nowego ruchu. Po raz kolejny zdecydowano się nazwać je RAM. Pojawiło się jednak pytanie, jaką ideologię powinien wybrać nowy ruch? Ostatecznie zadekretowano kompromis między podejściem nacjonalistycznym i socjalistycznym, który głosił, że czarni rewolucjoniści powinni przejąć

⁵ RAM w istocie stanowił pewnego rodzaju "trzecią siłę" - coś pomiędzy SNCC a NOI: propozycje nacjonalistycznej organizacji dla miejskiej młodzieży z kampusów. RAM działając wciąż przede wszystkim w Filadelfii, rozwinął model rotacyjnego przywództwa, którego celem była budowa doświadczonego i politycznie zdecydowanego kierownictwa i utrudnienie infiltracji przez zewnętrzne organy. Co za tym idzie, odmiennie od pozostałych organizacji czarnych nacjonalistów RAM nie dbał - a wręcz unikał - rozgłosu w oficjalnych mediach. Agitację prowadził głównie poprzez "Black America" oraz "RAM Weekly", jak również poprzez uliczne debaty z przechodniami na kampusach.

⁶ RAM swoich mentorów widział w ludziach, którzy zostali wyrzuceni z partii komunistycznych za "ultra lewicowość" lub sami wystąpili oskarżając partię o "rewizjonizm", wśród nich byli Harold Cruse, Harry Haywood, Abner Berry, "Queen Mother" Audley Moore, jak również James i Grace Lee Boggsowie. Dom Moore zwany "Wzgórzem Addis Abeby" funkcjonował jako centrum szkoleniowe dla młodego pokolenia czarnych nacjonalistów, w którym sama pani Moore wygłaszała wykłady na temat historii Czarnych oraz marksizmu. Moore w 1963 r. zakładała African-American Party of National Liberation, która uformowała rząd tymczasowy oraz mianowała Williamsa premierem na uchodźstwie. W swej działalności zajmowała się głównie kwestią reparacji za wieki niewolnictwa. Kwestia reparacji stanie się przedmiotem artykułu M. Stanforda (1967a, 1967b).

władzę na drodze rewolucji socjalistycznej w USA, ustanawiając czarną dyktaturę w kraju, z wydzieleniem Południa jako regionu autonomicznego. Małżeństwo Boggsów przekonywało, że migracja Czarnych kierowała się ku miastom i że do 1970 r. Czarni będą stanowić większość w dziesięciu większych ośrodkach miejskich, dlatego aktywność organizacyjna powinna się skupić na terenach silnie zurbanizowanych (Boggs 1970, 39). Komitet organizacyjny ruchu wypracował 12-punktowy program, który zakładał m. in.: rozwój narodowego ruchu studenckiego, rozwój Rifle Clubs, rozwój Armii Wyzwoleńczej (Młodzieżowe Siły Guerilla), rozwój propagandy, ośrodków szkoleniowych i narodowej organizacji, rozwój podziemnej awangardy, rozwój „wolnościowych związków” czarnych robotników”, rozwój koncepcji narodu wewnątrz narodu, rządu na wygnaniu, rozwój funduszu wojennego (ekonomia polityczna), jak również rozwój armii złożonej z bezrobotnych Czarnych (m. in. RAM 1964). Kwestia powołania własnej armii budziła z pewnością największe kontrowersje, jednakże działacze RAM wielokrotnie do niej powracali, traktując ją z jednej strony jako realizację trzecioświatowej idei armii narodowowyzwoleńczej, a z drugiej jako narzędzie dyscyplinowania i kształtowania świadomości narodowo-klasowej (Stanford 2007, 57).

Tworząc sztywny katalog zasad, które mieli realizować członkowie armii RAM, Freeman i Stanford odwoływali się do idei Mao oraz latynoamerykańskich ruchów guerilla, jednak to w osobie Roberta Williamsa członkowie RAM widzieli teoretyczny autorytet, który stanowił dla nich filtr obcych idei. Szczególny nacisk położono na koncepcję Williamsa o „potencjale mniejszościowej rewolucji” poprzez użycie taktyki guerilla. Za Williamsem działacze RAM utrzymywali, że wstrząsane przez rewolucję amerykańskie społeczeństwo ostatecznie podzieli się, ponieważ niektóre klasy wyrażą wsparcie dla wolnościowych dążeń czarnoskórych (Williams 1964, Williams 1965). Williams przekonywał, że państwo amerykańskie jest w istocie słabe, zdane na przymusową pracę czarnej społeczności i uzależnione od technologicznego rozwoju. Strajki murzyńskiej społeczności, która została relegowana do roli taniej siły roboczej, do tego stopnia sparaliżują amerykańską gospodarkę, że zakończą imperialistyczny etap rozwoju w historii. Mimo że teza ta zdradza ścisły deterministyczny optymizm, to nieco bardziej realistyczna była sama koncepcja przebiegu postulowanej rewolucji, najpełniej chyba opisana w artykule „Strategy and Tactics of Black Revolution”. Autor tekstu zauważył, że rewolucja musi rozpocząć się od zdobycia ośrodków systemu telekomunikacyjnego, następnie transportowego, a dopiero w ostatnim etapie dążyć do opanowania przemysłowych kompleksów w miejskich aglomeracjach. Taki a nie inny przebieg działań rewolucyjnych oznacza kluczowe znaczenie wywołania informacyjnego, a następnie komunikacyjnego chaosu w amerykańskim społeczeństwie, a tym samym podkreśla raczej wagę sprawczości rewolucyjnego podmiotu w kreowaniu sytuacji, aniżeli możliwość wyczekania na zaistnienie zbiegu przewidywanych okoliczności. Ta pozorna sprzeczność w poglądach działaczy RAM, nawet jeśli przez nich nie uświadomiona, doznaje rozwiązania, jeśli uznamy, że rewolucyjny potencjał czarnego proletariatu, o którym byli przekonani, był w istocie „potencjałem”, a więc jeszcze nieuświadomioną przez klasę proletariuszy siłą, którą ta klasa posiadała, a której uruchomienie blokował ideologiczny

aparatu państwa. Czarna rewolucja miała polegać na uwolnieniu tej siły poprzez rozluźnienie, a w zasadzie zniszczenie, podstawowych dla funkcjonowania państwa instytucji.

Nacisk, jaki kładli Freeman i Stanford na "narodowy" charakter walki wyzwolenczej Czarnych w USA ujawnia, w jak nieortodoksyjny sposób podchodzili do podstawowych założeń marksizmu-leninizmu. Kluczowe znaczenie w ramach ideologii RAM miała koncepcja sformułowana przez Harolda Cruse'a, zgodnie z którą amerykańscy Czarni stanowią ludność kolonialną, a dla opisu ich sytuacji oraz statusu w amerykańskim społeczeństwie konieczne jest użycie analogii kolonialnej⁷. Rzecznicy tej koncepcji dowodzili, że niewola amerykańskich Czarnych zbiegła się z rozwojem europejskich potęg i stanowi przejaw wewnętrznego kolonializmu, wyjątkowy w ten sposób, że amerykańscy overlordowie nie zdecydowali się na budowę zamorskiego systemu kolonialnego w Afryce, ale postanowili przywlec ten system do własnego kraju i zainstalować go w stanach południowych. Cruse podkreślał, że Czarny mieszkańiec kolonii nie powinien walczyć o integrację, ale o narodowe wyzwolenie, a fiasko ruchu na rzecz praw obywatelskich - bo tak Cruse interpretował impas, w którym znalazł się ruch po uchwaleniu przełomowych ustaw - wynikał z błędnego przekonania Czarnych intelektualistów, w tym również tych związanych z amerykańskim ruchem komunistycznym, o słuszności integracji jako celu⁸. Działacze RAM szli jednak dalej niż Cruse w swej interpretacji analogii kolonialnej, ponieważ nie tylko w dużo większym stopniu kładli nacisk na powiązanie z Trzecim Światem (czarny nacjonalizm to internacjonalizm), ale uznali konieczność przemocy jako narzędzia, tłumacząc to pierwszoplanową rolą Afroamerykanów, którzy powinni rozpocząć rewolucję od razu, nie czekając na żadną pomoc - która przyjdzie dopiero później, w miarę odnoszonych sukcesów. W istocie, sam Cruse przestrzegał kilka lat wcześniej przed uznaniem przemocy za niezbędny i wystarczający środek w dyskusji dotyczącej działalności Roberta F. Williamsa (Malloy 2007, 67). Jako rozwiązanie kolonialnego statusu Czarnych w USA działacze RAM widzieli ustanowienie niepodległego czarnego państwa, najlepiej na terenach, które z racji wielowiekowych cierpień "im się należały", to znaczy w skąpanych we krwi stanach południowych: Missisipi, Luizjana, Alabama, Georgia, Floryda, Teksas, Wirginia oraz obie Karoliny, jak również wypłacenie przez amerykański rząd wielomilionowych reparacji potomkom byłych niewolników. Freeman i Stanford świadomi byli, że takie żądanie spotkają się z oporem przeciwnika, więc uważali za

⁷ Harold Cruse od momentu swojego wystąpienia z KPUSA w połowie lat 40. przez dwie dekady rozwijał własną wizję nieortodoksyjnego marksizmu, która w dużej mierze czerpała z dziedzictwa C.L.R. Jamesa (Tendencja Foresta-Johnsona, Facing Reality) oraz współkonstytuowała Nową Lewicę. Cruse nie porzucił wiary w możliwość rewolucji w USA, sądził jedynie, że nie może się ona odbyć według przewidywań ortodoksyjnych marksistów. Zdaniem autora "The Crisis of the Negro Intellectual" główny problem marksizmu polegał na tym, że marksistowską wizję rewolucji wciąż konceptualizowano według wzoru jaki miała stanowić rewolucja bolszewicka: "porażki w wywołaniu rewolucji socjalistycznej w zaawansowanych kapitalistycznych krajach nie przekreślają marksistowskiej metody dialektycznej. To co faktycznie nie zadziałało to dalsze próby zastosowania metody dialektycznej przez następców Marksa w XX w. (...) dlaczego zakładamy, że wszystko w społeczeństwie podlega procesom zmiany za wyjątkiem historycznej roli klasy pracującej w zaawansowanych narodach kapitalistycznych?" (Cruse 1968, 147-148).

⁸ O wpływie artykułu Cruse'a 1962 na RAM: np. Robinson 2000, xv-xvi.

zasadne sięgnięcie po nowe środki, w tym odwołanie się do światowych trybunałów oraz przygotowywanie rewolucji (Stanford 1970, 514-515).

Ideologia RAM stanowiła więc pierwszą w powojennym świecie próbę uzgodnienia marksizmu, czarnego nacjonalizmu oraz trzecioświatowego internacjonalizmu w jeden kompletny rewolucyjny program. Gdy w 1964 r. Harry Haywood i Gwendolyn Midlo Hall opublikowali swój pierwszy artykuł na łamach "Soulbook", ujmujący rewolucyjny nacjonalizm jako „trzecią drogę”, RAM otrzymało już pełne teoretyczne zaplecze swej działalności. Haywood i Hall, byli członkowie Komunistycznej Partii USA (CPUSA), współpracowali z komórkami RAM w Północnej Karolinie przez wiele lat. Hall była intelektualistką, która w młodości brała udział w działaniach przeciwko segregacji, m.in. w ramach CPUSA współorganizowała masowe organizacje Southern Negro Youth Congress i Civil Rights Congress. Wyszła za mąż za Harry'ego Haywooda w 1956 r., by odtąd wspólnie publikować artykuły dotyczące walki czarnoskórych o wolność i prawa do samostanowienia (choć w żadnym z nich nazwisko Hall nie pada jako współautorki. W 1964 r. na łamach "Soulbook" ukazał się pierwszy z wielu artykułów Haywooda i Hall jakie mieli opublikować w tym czasopiśmie, pod tytułem "The Crisis and Growth of Negro Reformism and the Growth of Nationalism", będący pierwszą częścią zaplanowanej całości: „Towards a Revolutionary Program for Negro Freedom”. W artykułach publikowanych na łamach "Soulbook" Haywood i Hall zestawiali doświadczenia Williama i aktywistów z Monroe ze wzrastającą popularnością rewolucyjnego nacjonalizmu. Ten ostatni interpretowali jako „Trzecią Drogę” w wolnościowej walce Czarnych, różną od dążeń integracjonistów i separatystów, i jedyną która pomoże Czarnym osiągnąć wolność: „W obecnej sytuacji jesteśmy zmuszeni podnieść kwestię TRZECIEJ DROGI, drogi rewolucyjnej, opartej na najbardziej pozbawionych przywilejów elementach czarnej populacji, stanowiących jednocześnie olbrzymią większość; pracowników i głodujących populacji Południa, drobnej burżuazji i semi-proletariatu z miejskich gett: trend wyrażający podstawowe interesy mas, ich życiowe potrzeby, aspiracje, ich bojową determinację, by osiągnąć wolność i ludzką godność”. Haywood i Hall wskazywali na przyczyny kryzysu, w jaki popadł ruch na rzecz praw obywatelskich, punktując jego cele i metody. Zdaniem autorów Czarny nacjonalizm wzrastał w obliczu odmowy ze strony liberałów i lewicy, których reprezentanci zgodnie odmawiali ruchowi Czarnych rewolucyjnego charakteru, ale w swej krytyce koncepcji H. Cruse'go starali się wyważyć marksistowskie racje: ich zdaniem Czarni robotnicy nie powinni iść śladem rewolucjonistów, ale prowadzić równoległą walkę wraz z całym światem pracy. W podobny sposób Haywood i Hall podejmują krytykę Narodu Islamu, wskazując na jego pozytywne oraz negatywne aspekty, wyrażając w istocie myśl, że działalność Muhammada stanowi tylko refleks panującej ideologii. W konkluzji swego eseju Haywood i Hall - mimo że widzą szansę w działaniach rewolucyjnych nacjonalistów - to jednak namawiają przede wszystkim środowiska lewicowe do przemyślenia swego stosunku wobec dążeń Afroamerykanów (Haywood 1965, 257-266; Haywood 1966, 70-75; Haywood 1967, 137-144).

Stanford i Freeman uważali, że RAM stanowi tę właśnie Trzecią Drogę, którą postulował Cruse, Haywood i Hall. Zdaniem młodych radykałów organizacje ruchu na rzecz

praw obywatelskich, za wyjątkiem podejmującej aktywne działanie SNCC, reprezentowały "burżuazyjny reformizm" (m.in. RAM 1965). Nawiązując do myśli Du Bois, Donald Freeman twierdził, że „system kapitalistyczny nie może się sam zreformować, że system, który niewoli nie może nikogo wyzwolić”, że zmiany w obrębie systemu kapitalistycznego nie mają sensu. Z tego powodu działacze RAM przeciwstawiali się integracji, uważając, że tylko własny rząd kontrolowany przez Czarnych jest w stanie zagwarantować im wolność i równość (Freeman 1964, 15-16; Stanford 2007, 102-123). Z kolei „burżuazyjny nacjonalizm”, w istocie reakcyjny i kapitalistyczny, reprezentowany przez Marcusa Garveya i Bookera T. Washingtona wzywał do secesji części kraju dla Czarnych i/lub powstania partii Czarnych, która funkcjonowałaby w obrębie systemu politycznego USA. Tylko w powierzchowny sposób rozwiązywał problem, zastępując „biały kapitalizm” przez jego „czarny” odpowiednik, ponieważ nie docierał do sedna problemu. Zwolennicy tego poglądu żywili naiwne przekonanie, że poprzez oddanie ziemi imperialiści zaprzestaną wyzysku Czarnych, a kapitalizm w istocie może przyjść Czarnym z pomocą w budowie własnego państwa. W istocie, konieczna jest nie tylko zmiana w materialnych korelatach produkcji, ale również w świadomości - rewolucja kulturalna. Burżuazyjnemu nacjonalizmowi RAM przeciwstawiał nacjonalizm rewolucyjny, zdolny do budowy jedności w narodzie przeciwko opresji i uciskowi (Stanford 1965, 15).

W istocie, w podobny sposób aktywiści z kręgu Stanforda problematyzowali mechanizmy oporu na scenie międzynarodowej. Mimo że członkowie RAM identyfikowali się ze światem Bandungu i celebrowali trzecioświatowy antykolonializm, to jednak wyraźnie odrzucali tezę o niezaangażowaniu, która wyłoniła się na konferencji i później znalazła instytucjonalną formę jako Ruch Państw Niezaangażowanych (Non-Aligned Movement, NAM). Brak zaangażowania stanowił zdradę, podkreślali, ponieważ poświęcał międzynarodową wolność (humanizm) na rzecz narodowego neokolonializmu. Publikacje RAM potępiały narody oraz organizacje (w tym Organization of African Unity (OAU)), które dostosowywały się do Stanów Zjednoczonych, i jednocześnie wychwalały konfrontacyjną politykę Algierii, Kuby i Wietnamu, jak też bojowe nastawienie, które legło u podstaw zorganizowanej w 1966 r. Trójkontynentalnej Konferencji w Hawanie. Z największym zainteresowaniem przywódcy RAM przyglądali się zerwaniu sojuszu między ChRL a Sowietami oraz założeniu przez Mao organizacji konkurencyjnej wobec OAU i jej polityki niezaangażowania. Ostatecznie zniechęceni do sowieckiej polityki pokojowej koegzystencji, poparli Chiny Mao, ponieważ przywódca Państwa Środka wielokrotnie i bezpośrednio podkreślał rewolucyjne znaczenie trzecioświatowych nacjonalizmów.

Już w dwa lata po konferencji w Bandungu Chiny założyły Organizację Solidarności Ludów Afro-Azji, które miało zerwać z polityką niezaangażowania i zapowiadać otwartą konfrontację z amerykańskim imperializmem. Od tej pory Mao wiele razy dawał znać Afroamerykanom, że traktuje ich jako partnera na równych zasadach w tej walce. Mao nie tylko zaprosił du Bois do Chin, żeby świętował tutaj swoje 90 urodziny (w tym czasie du Bois pozostawał już w USA wrogiem publicznym), ale na trzy tygodnie przed Marszem na Waszyngton w 1963 r. wydał oświadczenie krytykujące amerykański rasizm i uznające walkę Afroamerykanów jako element światowej walki przeciwko imperializmowi. W kwietniu 1968

r. oświadczenie Mao wspierające Afroamerykanów zostało ogłoszone w trakcie masowej demonstracji przeciwko zabójstwu Kinga, na którym głos zabrał m.in. Robert Williams (Mao 1963, Mao 1968). Z kolei po stronie Afroamerykanów co najmniej od wczesnych lat 60. widać ożywione zainteresowanie chińskimi ideami Wielkiego Marszu oraz rewolucji kulturalnej czy teorii nowej demokratycznej rewolucji autorstwa Lin Biao, o czym wspomina H. Cruse w swej publicystyce w "New Leader" i "Studies on the Left". Wyjątkowo otwartym nawiązaniem do "Czerwonej książeczki" Mao była "The Black Book" zredagowana przez Earla Ofari Hutchisona (z pomocą Judy Davis), wydana przez Radical Education Project ok. 1970 r. Książeczka stanowiła zbiór cytatów z du Bois, Malcolma X oraz Fanona, odnoszących się do szeregu różnych zagadnień. Wyrażała ona pogląd o znaczeniu walki Afroamerykanów w kontekście globalnych zmagających z imperializmem, uznając przykład chiński za najważniejszą lekcję współczesności (Hutchinson 1970).

Gdy w styczniu 1965 r. James i Grace Lee Boggs zrezygnowali ze swych stanowisk w ramach RAM, organizacja przeżyła pierwszy kryzys. O ile krytyka ze strony CPUSA była czymś zrozumiałym w ramach RAM, o tyle niespodziewany atak ze strony władz kubańskich, które zaczęły sabotować działania RAM-u na międzynarodowym poziomie spowodowały nieledwie kłopot. Chociaż działacze RAM starali się dotychczas nie zwracać uwagi opinii publicznej, preferując działania zorientowane na kształtowanie ideologii, to już od lata 1965 r. w krajowej prasie zaczęły pojawiać się artykuły, których autorzy wprost określali RAM jako organizację ekstremistów. Szczególnie znaczący był artykuł opublikowany w magazynie "Life" w czerwcu 1966 r., w którym RAM określono jako jedną z głównych grup ekstremistów, która rozpoczęła wojnę z białymi i miała być sponsorowana przez reżim w Pekinie. Działacze partii starali się odpierać te zarzuty, wskazując, że chińska wersja marksizmu stanowi istotną inspirację, za którą nie idzie jednak formalna współpraca, a tym bardziej finansowe wsparcie: czarna rewolucja miała ich zdaniem własne strukturalne przyczyny, o których stanowią warunki życia w Czarnych gettach Ameryki, więc sztuczne implementowanie obcych wzorców lub działanie pod dyktando zagranicznych potęg byłoby przeciwnie skuteczne. Dodatkową trudność dla dalszej działalności organizacji stanowił fakt, że część jej członków otrzymało wezwania do armii, od których nie wszyscy mogli się uchylić. W efekcie dwaj pozostali założyciele, Freeman i Stanford, zrzekli się swych stanowisk, a przywództwo RAM w zgodzie z pismami Williamsa zadecydowało, że dalsza działalność będzie prowadzona w całości w podziemiu, toteż nowe przywództwo zostało utajnione. Zmieniły się również polityczne cele RAM-u: o ile dalej podtrzymywano politykę anty-imperialistyczną i upatrywano czarną dyktaturę w USA jako cel, palącą kwestią stało się ustanowienie czarnego narodu na Południu (Stanford 1986, 113).

Problem przetrwania jednolitej organizacji w obliczu wzmożonych represji ze strony aparatu ścigania dał o sobie znać szczególnie w momencie, gdy pojedynczy członkowie RAM w swoich społecznościach wyrastali na liderów konkretnych wspólnot, zawiadujących własnymi strukturami⁹. Nie ulega wątpliwości, że poza represjami kolejną ważną przyczyną

⁹ Słynny przypadek Queens New York 17 pod zarzutem wywołania zamieszek i planowaniu zabójstwa Roya Wilkinsa i Whitney Young.

rozpadu środowiska RAM był wzrost znaczenia innych organizacji, które odwoływały się do podobnych radykalnych haseł. Freeman i Stanford należeli z pewnością do historycznej awangardy, jednakże wraz z upływem lat młodym Czarnym przestały wystarczać ich kanapowe dyskusje, a brakowało aktywnego działania w ramach lokalnych wspólnot. Szczególnie interesujące są relacje, jakie łączyły RAM z najważniejszą czarną organizacją epoki, czyli Black Panther Party (of Self-Defense). W istocie, założyciele BPP, Huey Newton i Bobby Seale, zaczynali karierę aktywistów w tych samych intelektualnych kręgach co założyciele RAM (w szczególności środowisko AAA Wardena), a później nawet przez krótki czas sympatyzowali ze środowiskiem Freemana, jednakże bardzo szybko ujawnił się między nimi głęboki spór. Z jednej strony RAM krytykowało BPP z Oakland za namawianie przez nią do jawnego obnoszenia się z bronią, za jej krzewienie koncepcji rewolucji jako otwartej zbrojnej konfrontacji, którą należy sprowokować, i za jej politykę zawierania sojuszy z białymi lewicowymi organizacjami (left wing adventurism), takimi jak SDS i Peace and Freedom Party, a także za wysuwanie Cleavera jako kandydata na prezydenta w 1968 r. (Stanford 1986, 129). Działacze BPP uważali z kolei wszystko to za konieczne, aby uczynić kolejny krok: od intelektualnej debaty do bezpośredniego działania. W istocie, Newton i Seale założyli BPP w momencie, gdy działacze RAM storpedowali ich pomysł uświetnienia rocznicy śmierci Malcolma X w formie zbrojnej demonstracji. Nie mniej istotna jest krytyka, jaką Freeman i Stanford wytoczyli przeciwko środowiskom nacjonalistów kulturowych, w szczególności wobec Us Maulana Karengi, oskarżając ją o prawicowe odchylenie. Działacze RAM uważali, że koncentracja na kulturze i konieczności przemian świadomościowych doprowadziła do porzucenia koncepcji zbrojnej walki, a lansowana przez kulturowych nacjonalistów strategia wysuwania czarnoskórych polityków na wyższe stanowiska i urzędy działała jak tymczasowy plaster na bolączki czarnego proletariatu, który stanowi wszak główną siłę rewolucyjną.

Ostatecznie, w trakcie Third National Black Power Conference konflikt między Black Guarda a Simbas (militarną przybudówką Us) niemal doprowadził do wybuchu strzelaniny. RAM podjęło decyzję, że przyłączy się jako lewe skrzydło do RNA, które odtąd miało pełnić rolę szerokiego frontu murzyńskich organizacji, wskazując tym samym, że należy porzucić sekciarskie podziały na rzecz budowy silnego wspólnego ruchu (Stanford 1986, 132). Jednakże gdy rozpoczął się kryzys przywództwa po odejściu Williamsa ze stanowiska prezydenta RNA, Freeman i Stanford z niepokojem patrzyli na narastający konflikt ideologiczny między braćmi Obadele i z powrotem zaczęli szukać własnej drogi i postanowili założyć African-American Party of National Liberation, znaną później jako Black Liberation Party (BLP). Program nowej organizacji był prawie tożsamy z programem RAM, z tym że ostatecznie wyraźnie górę wziął element nacjonalistyczny, przy deklaratywnym porzuceniu idee rewolucji na rzecz strategii powolnego budowania poparcia wśród czarnych mas. Podobnie jak wcześniej RAM, BLP miało być jednak w części organizacją tajną, w głównej mierze opartą o organizacje pracownicze na Południu, aby równolegle do jawnych działań polegających na kapitalizowaniu poparcia w ramach oficjalnych struktur politycznych, pielęgnować potencjał radykalnego oporu, który drzemał pod spodem. Głównym celem BLP

było bowiem wciąż prawo do samostanowienia czarnego narodu w „Czarnym Pasie” i secesja Mississippi, Georgii, Południowej Karoliny, Luizjany i Alabamy jako niezależnych socjalistycznych republik (RAM 1969, 1-3). Równocześnie do budowy BLP działacze byłego RAM poświęcili się pracy na rzecz rozwoju wielu innych organizacji, w szczególności aktywni byli w budowie kolejnych ruchów pracowniczych wzorowanych na DRUM w Detroit (Stanford 1986, 143).

Podsumowanie

Z perspektywy czasu wypada uznać, że fala represji, jaka spotkała działaczy RAM-u była nieproporcjonalna do zagrożenia, jakie mieli stanowić wobec istniejącego status quo. Jednym z celów działaczy RAM była kanalizacja spontanicznych wybuchów niezadowolenia Czarnych w jeden zwarty nurt rewolucji. Wprawdzie uprawnione jest sądzić, że doktrynerzy RAMU próbowali stworzyć własną wersję algierskiego Frontu Wyzwolenia Narodowego albo ruchu 26 lipca z Kuby - ale w tym zadaniu zawiedli. Większość spośród liderów RAM - jeśli jeszcze nie trafiło do więzienia - to było wciąż na celowniku służb federalnych, w tym Max Stanford, Glanton Dowdell z Detroit, Fred Ahmed Evans w Cleveland, Arthur Harris i Herman Ferguson w Nowym Jorku. Inwigilacja członków RAM przez amerykańskie służby oraz fala represji rozpoczęły się zdaniem Stanforda na dobre po zabójstwie Malcolma X. Jeszcze w lutym 1965 r. Don Freeman został zwolniony z pracy jako wykładowca nauk politycznych w liceum w Cleveland. W Nowym Jorku kilkoro członków RAM z San Francisco, Detroit i Nowego Jorku, którzy wiosną 1964 r. uczestniczyli w wyprawie na Kubę, zostało oskarżonych o próbę wysadzenia w powietrze Statui Wolności (Stanford 2007, 53). Mimo że członkowie RAM określali się jako rewolucjoniści, to nie angażowali się w żadne bezpośrednie działania, za wyjątkiem grup zbrojnej samoobrony oraz demonstracji na kampusach uniwersytetów: nie inspirowali żadnych powstań, nigdy też nie próbowali w praktyce realizować deklarowanej polityki międzynarodowej, czyli sojuszów międzypaństwowych. Ich aktywność ograniczała się do działalności intelektualnej, analizy antyimperialistycznych tekstów Mao, Fanona i Williamsa oraz propagowania ich głównych tez głównie wśród studentów. Mimo deklarowanego internacjonalizmu RAM nigdy nie dotarł ze swoim przesłaniem do członków innych etnicznych mniejszości w USA i w ogóle nie udało mu się zbudować żadnego masowego poparcia. Co więcej, bardzo naiwne były tezy, że rewolucja może zająć słynne 90 dni i ograniczać się do pojedynczych ataków, które doprowadzą do załamania się amerykańskiej gospodarki od środka. Równie problematyczne było wyczerpanie się politycznych i filozoficznych formuł porównujących życie Czarnego w USA do warunków życia ludności kolorowej w koloniach, nie szła za tym żadna praktyczna problematyzacja czy podejmowanie tematów życia codziennego w formie precyzyjnego programu społeczno-ekonomicznego. Z drugiej strony, RAM jako organizacja kanapowych intelektualistów narażona była na ryzyko sekciarstwa i popadnięcia w spory ideologiczne, co w połączeniu z bezkompromisowym stanowiskiem jej członków doprowadziło do rozpadu organizacji na szereg zwalczających się frakcji.

Revolutionary Action Movement zajmuje wyjątkowe miejsce w historii czarnego radykalizmu w Stanach Zjednoczonych. Organizacja ta, powstała na pograniczu aktywizmu studenckiego i ideowego fermentu lat sześćdziesiątych, stanowiła laboratorium nowego języka politycznego, w którym połączono tradycję antyrasistowskiej walki o prawa obywatelskie z rewolucyjnym internacjonalizmem. RAM nie tylko odrzuciło strategię non-violence, lecz także sformułowało własną wizję rewolucyjnego nacjonalizmu — ruchu, który miał łączyć wyzwolenie rasowe z rewolucją społeczną. Najważniejszym wnioskiem płynącym z analizy jest stwierdzenie, że RAM stworzyło ideologiczną syntezę czarnego nacjonalizmu, marksizmu i antyimperializmu. Członkowie organizacji traktowali Afroamerykanów jako „naród skolonizowany wewnątrznie”, a ich walkę — jako część globalnego ruchu dekolonizacyjnego, który obejmował narody Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej. RAM sformułowało w ten sposób model „czarnego internacjonalizmu”, który antycypował idee dekolonialne i transnarodowe, dominujące we współczesnej teorii społecznej. Dziedzictwo RAM nie polega jedynie na inspiracji dla Black Panther Party czy innych formacji radykalnych, lecz także na stworzeniu nowego sposobu myślenia o podmiotowości Czarnych jako aktorów historii. Organizacja pokazała, że emancypacja nie jest procesem jednostkowym ani narodowym, lecz częścią globalnego ruchu oporu przeciwko kapitalistycznemu imperializmowi. Tym samym RAM należy uznać za jedno z kluczowych ogniw w genealogii radykalnego czarnego nacjonalizmu i istotny punkt odniesienia dla badań nad ideologiami oporu w XX wieku.

Bibliografia

Boggs, James. 1970. *Racism and the Class Struggle: Further Pages from the Black Workers Notebook*. New York: Monthly Review Press.

Berger, Dan. 2009. *The Republic of New Africa and National Liberation on U.S. Soil.* W *New World Coming: The Sixties and the Shaping of Global Consciousness*, redakcja K. Dubinsky, C. Krull, S. Lord et al. Toronto: Between the Lines.

Carson, Clayborne. 1981. *In Struggle: SNCC and the Black Awakening of the 1960s*. Cambridge: Harvard University Press.

Chatterjee, Partha. 1975. *Local Leadership in Black Communities. School of Applied Social Sciences*. Cleveland, Ohio: Case Western Reserve University.

Cruse, Harold. 1968. *Rebellion or Revolution?* New York: William Morrow & Co..

Davenport, Christian. 2005. “Understanding Covert Repression Action: The Case of the U.S. Government Against the Republic of New Africa”. *Journal of Conflict Resolution* 49 (1), 120-140.

Dillard, Angela D. 2003. *Religion and Radicalism: The Reverend Albert B. Cleage, Jr., and the Rise of Black Christian Nationalism in Detroit. W: Freedom North: Black Freedom Struggles Outside the South, 1940-1980*, redakcja J.F. Theoharis, K.Woodard. New York: Palgrave Macmillan.

Essien-Udom, E.U. 1962. *Black Nationalism – A Search for an Identity in America*. Chicago: University of Chicago Press.

Ferguson Iyaluua. 2011. *An Unlikely Warrior Herman Ferguson: Evolution of a Black Nationalist Revolutionary*. Holy Springs, NC: Ferguson-Swan.

Freeman, Donald. 1963. "Black Youth and Afro-American Liberation". *Black America*, 15-16.

Georgakas, Dan; Surkin, Marvin. 1975. *Detroit: I Do Mind Dying*. New York: St. Martin's Press.

Hall, Glenwlyn, Haywood, Harry. 1965. "The Crisis and Growth of Negro Reformism and the Growth of Nationalism". *Soulbook*, 203-207.

Hall, Glenwlyn, Haywood, Harry. 1965-1966. "The Two Epochs of Nation-Development: Is Black Nationalism a Form of Classical Nationalism?". *Soulbook* 4, 257-266.

Hall, Glenwlyn, Haywood, Harry. 1966. "Is the Black Bourgeoisie the Leader of the Black Liberation Movement?". *Soulbook* 5, 70-75.

Hall, Glenwlyn, Haywood, Harry. 1967. "The Nation of Islam: An Estimate." *Soulbook* 6, 137-144.

Harlem Branch of the Progressive Labor Party. 1965. *The Plot against Black America*. New York: brak wydawcy.

Hogan, Wesley C. 2007. *Many Minds, One Heart: SNCC's Dream for a New America*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Hutchinson Earl O. 1970. *The Black Book, Radical Education Project*. Michigan: Ann Arbor.

Kelley, Robin D.G.; Esch, Betsy. 2008. "Black Like Mao: Red China and Black Revolution". W *Afro Asia: Revolutionary Political & Cultural Connections Between African Americans & Asian Americans*, redakcja F.Ho, B.V. Mullen. Durham-London: Duke University Press.

Kelley, Robin D.G. 2002. *Freedom Dreams: The Black Radical Imagination*. Boston: Beacon Press.

Lee, Mattias. 1996. *The Nation of Islam: An American Millenarian Movement*. New York: Syracuse University Press.

Malloy Sean L. 2007. *Out of Oakland. Black Panther Internationalism During the Cold War*. Ithaca-London: Cornell University Press.

Mao Tse-tung. 1963. "Statement Supporting the Afro-American in Their Just Struggle Against Racial Discrimination by U.S. Imperialism". Data dostępu: 20 grudnia 2025 r. <https://www.marxists.org/subject/china/peking-review/1966/PR1966-33h.htm>.

Mao Tse-tung. 1968. "Statement in Support of the Afro-American Struggle Against Violent Repression". Data dostępu: 20 grudnia 2025 r. <https://www.freedomarchives.org/Documents/Finder/Black%20Liberation%20Disk/Black%20Power!/SugahData/Books/Mao.S.pdf>.

Matusow, Allen J. 1971. "From Civil Rights to Black Power: The Case of SNCC, 1960-1966". W *Conflict and Competition: Studies in the Recent Black Protest Movement*, redakcja J.H. Bracey, A. Meier, E. Rudwick. Belmont: Wadsworth Publishing.

- Matusow, Allen J. 1969. *From Civil Right to Black Power: The Case of SNCC 1960–1966*. W *Twentieth-Century America: Recent Interpretations*. New York.
- Meier, August; Rudwick, Elliott. 1981. *Black Detroit and the Rise of the UAW*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Morrow, John A. 2019. *Finding W.D. Fard: Unveiling the Identity of the Founder of the Nation of Islam*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- RAM. 1966. *The Struggle for Black State Power in the U.S.*
- RAM. 1964. *12 Point Program of the Revolutionary Action Movement*.
- RAM. 1965. "The African American War of National Liberation". *Black America*, 4.
- Robinson Cedric J. 2000. *Black Marxism. The Making of the Black Radical Tradition*. Chapel Hill-London: The University of North Carolina Press.
- Sales, William. 1994. *From Civil Rights to Black Liberation: Malcolm X and the Organization of Afro-American Unity*. Boston: South End Press.
- Sellers, Cleveland; Terrell, Robert. 1990. *The River of No Return: The Autobiography of a Black Militant and the Life and Death of SNCC*. Jackson-London: University Press of Mississippi.
- Snellings Ron. 1965. "Afro American Youth and the Bandung World". *Liberator* 5 (2).
- Spellman, A.B. 1965. "The Legacy of Malcolm X". *Liberator* 5 (6), 13.
- Stanford, Max. 2007. *We Will Return in the Whirlwind: Black Radical Organizations 1960–1975*.
- Stanford, Max. *Revolutionary Action Movement (RAM): Case Study of an Urban Revolutionary Movement in Western Capitalist Society*. MA thesis. Atlanta: Atlanta University.
- Stanford, Max. 1970. "Black Guerrilla Warfare: Strategy and Tactics". *The Black Scholar* 2 (3), 30–38.
- Stanford Max. 1965. "Revolutionary Nationalism and the Afroamerican Student". *Liberator*.
- Stanford Max. 1963. "As Others See It: New Group Blasts White Power Block". *Muhammed Speaks*.
- Taylor, Ula Yvette. 2017. *The Promise of Patriarchy: Women and the Nation of Islam*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Thompson, Heather Ann. 2001. *Whose Detroit? Politics, Labor, and Race in a Modern American City*. Ithaca: Cornell University Press.
- Tripp, Luke. 1994. "Black Working Class Radicalism in Detroit, 1960-1970". *Ethnic and Women's Studies Working Papers* 7. Dostęp online: 20 grudnia 2025 r. https://repository.stcloudstate.edu/ews_wps/7/.
- Urbaniak, Sebastian. 2025. *Filozofia społeczna ruchu Black Power: między nacjonalizmem a marksizmem*. Warszawa: PWN.
- Wendt, Simon. 2007. *The Spirit and the Shotgun: Armed Resistance and the Struggle for Civil Rights*. Gainesville: University Press of Florida.

Wendt, Simon. 2004. "Urge People Not to Carry Guns': Armed Self-Defense in the Louisiana Civil Rights Movement and the Radicalization of the Congress of Racial Equality". *Louisiana History*, 45.

Williams, Robert F. 1964-1965. „USA: The Potential of a Minority Revolution". *The Crusader Monthly Newsletter*, 5 (4), 7 (1).

Williams, Robert F. 1965. "Urban Guerrilla Warfare". *Revolutionary Nationalist*, 9.

Wright, William J. 2017. "*Free the Land!': Exploring the Spatial and Political Legacies of the Republic of New Afrika in Detroit and Jackson*". Ph.D. dissertation, Chapel Hill: University of North Carolina.

Young, J.A. 2010. "Detroit's Red: Black Radical Detroit and the Political Development of Malcolm X", *Souls* 2, 14-31.